

BALŠIĆI U ZETI: OD OBLASNE VLASTELE DO GOSPODARA

Predmet ovoga rada jest prikaz srednjovjekovne vladarske dinastije Balšića. Na osnovi izvorne građe i relevantne literature pretežno novijega datuma izdanja autor nastoji u radu prikazati porijeklo ove dinastije, njezin uspon i karakteristike njezine vladavine. Fokus je stavljen na uzlaznu putanju Balšića ka gospodarima Zete. Krenuvši iz Skadra, a iskoristivši situaciju nastalu raspadom srpskoga carstva, oni su s vremenom zagospodarili teritorijem od dubrovačkoga zaleđa do Prizrena i na jugu do Drača u Albaniji. Ovo je bio vrhunac njihove moći. Zeta je pod dinastijom Balšića imala sve odlike srednjovjekovnih feudalnih država. Iako rad u prvom planu obrađuje političku povijest, autor se, makar djelomično, dotiče i unutrašnjega uređenja države, religije i pitanja dvorske kancelarije Zete pod Balšićima.

Ključne riječi: *Dinastija Balšića; Zeta; Skadar; Balša I.; porijeklo Balšića; srpsko carstvo*

UVODNE NAPOMENE

Od svih oblasti koje su ulazile u okvire Srpskoga Carstva, Zeta se pokazala najspremnijom da, odmah po smrti cara Dušana, krene velikim koracima k svojoj potpunoj samostalnosti. Iako formalno priznajući srpsku carsku vlast do 1366., Zetom su već od 1360. kao pravi gospodari vladali Balšići. Rodonačelnik ove dinastije Balša I, krenuvši iz Skadra, zacrtao je put, kojim su se nakon njegove smrti kretali i njegovi sinovi, k obnovi nezavisne Zete. Oni su nastojali, svjesni njezine slavne prošlosti, obnoviti je u granicama nekadašnje Duklje¹, pa čak i više.

1 U ranome srednjem vijeku Duklja je predstavljala samostalnu državnu tvorevinu. Najčešće se navodi da se ime Duklje izvodi od imena rimskoga municipija Doclea, Δόκλεα, koji je pak dobio ime po ilirskome narodu Dokleata. Prema pisanju Konstantina Porfirogeneta car Dioklecijan (284. – 305.) u taj je grad naselio Romane iz Rima. – J. КОВАЧЕВИЋ 1967: 316. Duklja se prostirala od Kotora na zapadu, gdje je graničila s Travunijom, do dračkih kastela (Bar, Ulcinj, Lješ) na istoku. Sjeverna granica išla je do župe Onogošt. –Konstantin Porfirogenet, *O upravljanju carstvom*, Dom i svijet, Zagreb, 2003, 78-79. Duklja se dijelila na župe, a njihove nazive navode Konstantin Porfirogenet i Pop Dukljanin. O Duklji u IX. i X. stoljeću zna se vrlo malo, a vrlo je vjerojatno da je priznavala vrhovnu bizantsku vlast. Prvi imenom poznati vladar Duklje bio je arhont Petar. Do osamostaljenja od bizantske vlasti dolazi za vrijeme dinastije Vojsisljevića, a u rang kraljevstva uzdignuta je za vrijeme vladavine Mihaila. – preuzeto sa: <http://www.istorijskabiblioteka.com/art:duklja-u-ranom-srednjem-vijeku> (pregledano 12. ožujka 2017.). Najveći opseg i proširenje Duklja je ostvarila za vrijeme kralja Bodina, koji je ovladao velikim dijelovima Bosne, Raške, Albanije i okolicom Dubrovnika. – Tibor Živković, *Portreti srpskih vladara*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstava, Beograd, 2006, 116-118. Dukljansko je kraljevstvo raški župan Stefan Nemanja 1185. pripojio Raškoj, a upravu nad njom povjerio svome sinu Vukanu. – preuzeto sa: <http://www.istorijskabiblioteka.com/art:duklja-u-ranom-srednjem-vijeku> (pregledano 12. ožujka 2017.).

Balšići su se pokazali kao vrlo mudri vladari Zete². Oni su nastojali, i u većini slučajeva uspijevali, na svoju stranu pridobiti aristokraciju, sitno plemstvo, ali i obično stanovništvo. Vrlo su uspješno taktizirali između Katoličke i Pravoslavne crkve, podržavajući obje, te gradeći i obnavljajući njihove sakralne objekte. Na vrhuncu moći Balšići su gospodarili teritorijem od dubrovačkoga zaleđa do Prizrena i na jugu do Drača u Albaniji. U jednome periodu njihova vlast protezala se i na otoke Hvar, Brač i Korčulu. Cijeli teritorij kojim su gospodarili bio je nekada veći, nekada manji, u zavisnosti od uspjeha u ratovima, političkih dogovora, ali i mnogih drugih zbivanja. Sklapajući dinastičke brakove s najutjecajnijom srpskom, bosanskom i albanskom vlastelom, Balšići su nastojali proširiti svoju vlast i povećati svoju moć i ugled.

U cjelokupnoj povijesti Crne Gore Balšići predstavljaju iznimno zanimljiv segment. Međutim, eminentni stručnjaci za crnogorsku medievalistiku više puta navodili su da je ovom periodu najmanje posvećivana pažnja. Dokaz za to jest i nepostojanje monografije posvećene isključivo ovom periodu i dinastiji Balšića do objavljivanja knjige akademika Božidara Šekularca³ 2011. godine, izuzev one Josipa Jelčića⁴ objavljene davne 1899. godine.

Ovaj rad ne predstavlja rezultate značajnoga znanstvenog istraživanja, već isključivo sintezu osnovnih podataka o ovoj dinastiji i njezinu djelovanju. Na osnovi dostupne literature novijega datuma izdanja, koja je u sebi sabrala sva dosadašnja znanja o ovoj tematici, nastojalo se objasniti porijeklo zetskih Balšića, njihov uspon i osnovne karakteristike njihove vladavine.

PORIJEKLO BALŠIĆA

Slika 1. Grb Balšića (izvor: Fojnički grbovnik, Sarajevo, 2009: 66)

Porijeklo Balšića izazivalo je kod mnogih povjesničara veliko zanimanje, brojne dileme, a samim tim i pretpostavke. Tomu je, svakako, doprinijelo i samo ime rodonačelnika Balše.⁵ Na njegovo neslavensko porijeklo i na to da se ono javlja samo u Crnoj Gori, Srbiji i Moldaviji upućuje Konstantin Jireček.⁶ Ime osnivača ove porodice dalo je razna nagađanja o etničkoj pripadnosti Balšića. Osnova je imena romanska, a nastavak slavenski, kao što su slavenska i osobna imena pripadnika ove porodice.⁷ Dragoje Živković smatra da su Balšići potekli od slaveniziranih Vlaha te da su se vojnim zaslugama uzdigli do plemićkoga staleža. Navodi da je sjedište njihova rodonačelnika Balše (umro 1362.) bilo u Skadru.⁸ Albanski povjesničari pak smatraju da su Balšići albanskoga porijekla, a da su ime dobili po drevnome albanskom gradu *Balletium* (*Balshi*).⁹

2 Od početka XII. stoljeća naziv Zeta je sve više potiskivao raniji naziv države – Duklja. Tako se imenuje i rijeka koja protječe kroz ovu zemlju. Povijest Zete predstavlja nastavak povijesti dukljanske države. Kada se govori o njezinim granicama, obično se uzima u obzir teritorij čije središte čini bazen Skadarskoga jezera, zatim slivovi rijeka Drima, Bojane, Zete i Morače, te Primorje od dračke teme do Kotora. – B. ŠEKULARAC 2011: 7-8. Ovaj rad, između ostalog, tretira i teritorijalno rasprostranjenje Zete tijekom vladavine Balšića.

3 B. ŠEKULARAC 2011.

4 Giuseppe Gelcich, *La Zedda e la dinastia dei Balshidi*, Spalato, 1899.

5 B. ŠEKULARAC 2011: 21.

6 K. ЖИРЕЧЕК 1952: 243.

7 V. JOVOVIĆ 2011.

8 D. ŽIVKOVIĆ 1989: 255.

9 Prema B. ŠEKULARAC 2011: 21.

U historiografiji je zastupljeno i mišljenje o francuskome porijeklu Balšića. Po njemu oni potječu iz porodice Des Baux, nastanjene u Albaniji u vrijeme kada su Dračom vladali kralj Sicilije Karlo i tarenski princ Filip. U Napuljskome Kraljevstvu porodicu Baux nazivali su *Balsa uo Balza*, od čega su Slaveni formirali svoje *Baoša* ili *Balša*. Povezanost Balšića i porodice Baux dokazuje se, kako to navodi i Mauro Orbini, identičnom zvijezdom s više krakova, koja se nalazila na grbovima obiju porodica. Orbini navodi da se zetski Balšići u pisanim izvorima navode kao *Balše* ili *Balse*, isto onako kako se pišu i francuski plemići.¹⁰

Na zetskome primorju ime Balša bilo je dosta rano u upotrebi. Pisar čuvenoga *Miroslavljeva evanđelja* iz XII. stoljeća poznat je pod imenom Balša Primorac. Izvjesni Mato Balšić bio je izaslanik srpske kraljice Jelene, udovice Uroša I., dubrovačkomu knezu Marinu Badueru 1304. godine.¹¹ Zetski knez i rodonačelnik dinastije Balša bio je jedan od vojskovođa cara Dušana i, kako neki smatraju, od 1357. godine guverner otoka Mljeta, poslan od cara Stefana Uroša.¹² Sjećanje na Balšiće bilo je živo i u XIX. stoljeću, o čemu svjedoče pisma upućena crnogorskomu kralju Nikoli Petroviću. Autori pisama dovode u vezu svoje porijeklo s ovom dinastijom. Možemo zaključiti da je ime Balša vjerojatno autohtono na crnogorskomu prostoru, ali da je zbog njegove romanske osnove i porijeklo dinastije dovođeno u vezu s francuskim plemstvom.¹³

USPON BALŠIĆA

Nakon smrti cara Dušana (1331. – 1355.) Srpsko Carstvo počelo se raspadati u zasebne oblasti. Nestanak moćne centralne vlasti iskoristili su oblasni namjesnici i vlastela da otkazu poslušnost Carstvu i da svoje oblasti pretvore u nezavisne teritorije. Kako je Zeta u Srpskome Carstvu imala svoju zasebnost i individualnost, ona se pokazala najspremnijom da počne svoj samostalni život.¹⁴ Već prvih godina poslije Dušanove smrti carska se vlast ni u Zeti nije mogla suprotstaviti vlasteli.¹⁵

Rodonačelnik dinastije Balšića bio je Balša I., u narodnoj predaji poznatiji kao Balša Zećanin. M. Orbini navodi da je Balša I. u Dušanovo doba bio siromašan plemić, u čijem je posjedu bilo samo jedno selo.¹⁶ Polazna točka u usponu Balšića, po Orbiniju, bila je Donja Zeta, sa središtem u Skadru, odakle se njihova vlast proširila sve do Kotora. Podaci o razvoju Zete u ovome periodu nisu tako pozdani, ali ovo je kazivanje vrlo vjerojatno.¹⁷ Ipak, tumačenje da je Balša I. bio vojvoda u doba cara Dušana mnogo je realnije. On je vjerojatno bio oblasni gospodar velika ugleda i moćan feudalac, koji je uz podršku Crkve osamostalio Zetu i nastojao je proširiti u granice nekadašnje Duklje. Teško da bi to mogao jedan *siromašni plemić*.¹⁸

Prvi spomen Balšića kao gospodara Zete nalazimo u povelji srpskoga cara Uroša Dubrovčanima u rujnu 1360. godine,¹⁹ međutim o potpunome raskidu i zbacivanju centralne vlasti te proglašenju

10 B. ŠEKULARAC 2011: 22.

11 B. ŠEKULARAC 2011: 21.

12 J. JELČIĆ 2010: 42.

13 B. ŠEKULARAC 2011: 26-27.

14 B. ŠEKULARAC 2011: 29-30.

15 И. БОЖИЋ 1953: 451.

16 B. ŠEKULARAC 2012: 21.

17 С. ЋИРКОВИЋ 1970: 7.

18 B. ŠEKULARAC 2012: 22.

19 Franc Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosniae, Ragusii, Wienae*, 1858, 168.

potpune samostalnosti ne može se govoriti s obzirom na oskudne i nejasne podatke o tome vremenu. Događaji koji su uslijedili pokazali su da je cilj Balšića obnova nezavisnosti njihove zemlje. Da bi u tome uspjeli, a nastojeći obraniti se od mnogih neprijatelja i pretendena na njihove teritorije, oni se koriste ženidbenim vezama, sklapaju ugovore, vode pregovore s Dubrovnikom, ali i ratuju.²⁰ Za ostvarenje svojega cilja oni pokreću vojne aktivnosti i prihvaćaju sve moguće političke saveze ne birajući načina u pronalaženju materijalnih sredstava.²¹ O statusu Zete u njihovo doba govore i titule koje su oni ili sami sebi davali ili su ih njima oslovljavali drugi. Na početku vladavine Balšići nose titulu župana.²² Tom titulom oslovljava ih papa Urban V. u poslanici od 25. svibnja 1368. godine. I druge latinske povelje tituliraju ih na ovakav način, ali i kao *dominuse*. Balšići sebe nazivaju gospodom, gospodarima zetske zemlje ili dukama.²³ Tako Balša II. za sebe kaže 1385. godine: *Ja Balša, po milosti Božijoj duka drački i jošte*.²⁴ Godine 1420. Balša III. sebe titulira: *Ja samodržavni gospodin Balša, po milosti Božijoj duka veliki i gospodar zemlji zetskoj i svemu Zapadnomu primoriju*.²⁵ Na osnovi ove titule može se zaključiti da su Balšići samostalni gospodari u nezavisnoj Zetskoj državi, uzimajući u obzir da je samodržac prijevod grčke riječi *autokrator*, a koja označava vrhovnoga gospodara, onoga kojemu nitko nije nadređen. Suvremenici su Balšu III. oslovljavali *Signor Balsa* ili *signer Balsa*, dakle, gospodin. Ni na vrhuncu svoje moći Balšići nisu odustali od upotrebe ove riječi u titulaciji.²⁶ Kao svaki pravi vladari u srednjemu vijeku Balšići u svojoj tituli imenuju zemlje kojima vladaju.

Još od Nemanjinih osvajanja srpska vlast nad osvojenim teritorijama bila je iznimno slaba. Odmah poslije Dušanove smrti cijelo je srpsko carstvo u rasulu. U borbu za prijestolje uključuju se Dušanov sin Uroš, polubrat Simeon i majka Jelena.²⁷ U ovakvome stanju anarhije kao prvi gospodar Zete javlja se izvjesni vlastelin Žarko. Na njega se dubrovački i mletački trgovci žale Urošu 1356. i 1357. godine, govoreći kako im je nanio štetu. Ipak, tadašnje okolnosti pokazuju da vlastelin Žarko nije mogao biti gospodar cijele Zete jer Uroš u ljeto 1358. godine dolazi u Zetu da spriječi strica Simeona u zauzimanju Skadra. I vanjske okolnosti značajno su utjecale na prilike u raspadajućemu carstvu. U ovome periodu ugarski kralj Ludovik I. mirom u Zadru završava rat s Venecijom, a Dubrovnik prelazi pod njegovu vrhovnu vlast. Poštujući odredbe ovoga mira, Venecija se morala povući s cijele jadranske obale od Drača do Kvarnera.²⁸ Sve je to imalo utjecaja i na promjene u Zeti. Nestabilnost političkih odnosa na Balkanu nakon Zadarskoga mira i napada ugarskoga kralja Ludovika I. na Srbiju 1359. godine iskoristili su i zetski feudalni velikaši Balšići. Naime, nakon smrti

20 B. ŠEKULARAC 2011: 31.

21 И. БОЖИЋ 1953: 451.

22 Titula župan potječe još iz vremena doseljavanja Slavena na Balkanski poluotok. Konstantin Porfirogenet navodi da Slaveni u zaleđu Dalmacije upotrebljavaju ovu titulu. Ova riječ potječe od indoeuropskoga korijena od kojega potječe i riječ župa. Župani su predstavljali samostalne upravitelje svojih oblasti. Od sredine XII. stoljeća srpski vladar nosio je titulu velikoga župana, sve do 1217., kada je Srbija uzdignuta na rang kraljevstva. Titulu župana od tada su nosili brojni članovi vlasteoskih porodica, rođaci vladarske dinastije, lokalna vlastela i moćni oblasni gospodari. – Г.ТОМОВИЋ 1999: 197-198. Uzimajući u obzir da su Balšići izrasli kao oblasna vlastela u Zeti, ne čudi što ih papa oslovljava ovakvom titulom.

23 Titula *duka* predstavlja slavenizirani oblik strane riječi *dux*, što u doslovnome prijevodu s latinskoga jezika znači vođa. Ova titula označavala je gospodara određenoga područja, vojvodu, poglavicu, kneza, dužda itd. U izvornome obliku, *dux*, javlja se kod nekih vladara Duklje. Vidimo da postoji povijesni kontinuitet u korištenju ovom titulom na ovome području. – B. ŠEKULARAC 2011: 32.

24 Miklosich, *Monumenta serbica*, 202.

25 B. ŠEKULARAC 2011: 32.

26 B. ŠEKULARAC 2011: 33.

27 С. ЋИРКОВИЋ 1970: 3-4.

28 B. ŠEKULARAC 2011: 34.

cara Dušana mehanizam centralne vlasti bio je gotovo odmah u rasulu. To iskorištavaju ne samo najutjecajniji velikaši, postajući samostalni gospodari svojih oblasti, već i niži feudalci, koji su dali oduška svojem samovoljnom ponašanju, ignorirajući nasljednika srpskoga prijestolja cara Uroša.²⁹ Koristeći se ovakvim razvojem događaja i nestabilnom političkom situacijom, Balšići su bili među prvima koji su se odcijepili od centralne srpske vlasti. Sada na političku scenu stupaju oni i ostat će gospodari sve do 1421. godine.³⁰

BALŠIĆI NA VRHUNCU MOĆI

Balšići su prvobitno bili gospodari Donje Zete, sa središtem u Skadru. Balša I. tako je brzo uznapredovao da su njegovi sinovi naslijedili centar države te stvorili jedinstven teritorij potiskujući svoje rivale. U prilog činjenici da su bili značajan politički činilac ide i podatak da se Dubrovčani obraćaju Balšićima za posredovanje u njihovu sukobu s Kotorom i knezom Vojislavom Vojinovićem, gospodarom Huma. Zahvaljujući njima rat je završen, a za nagradu su proglašeni počasnim građanima Dubrovnika.³¹ U borbama oko srpskoga prijestolja Balšići su stali na stranu Uroša i uživali njegovo povjerenje. Koristeći se ovim sukobima, oni šire svoj teritorij, te obnavljaju jezgru države s Barom kao središtem. U srpnju 1362. Mletačka Republika prima Balšiće u svoje građanstvo, što je potvrđeno poveljom i srebrnim pečatom.³²

Godine 1362. umire Balša I. Iza sebe je ostavio četvero djece: Stracimira, Đurđa I., Katarinu i Balšu II. Njegova prva dvojica sinova vladaju zajednički do 1363., kada im se pridružuje i tada već punoljetni Balša II.³³ Nastavljajući politiku svojega oca, oni šire vlast na cijelu Gornju Zetu. Kotor je odbio prihvatiti vlast Balšića, želeći zadržati svoju autonomiju. Šireći granice svoje države, Balšići dolaze u sukob sa svojim susjedima, a prije svih s humskim knezom Vojislavom Vojinovićem.³⁴ Kad je između Dubrovčana i Vojinovića sklopljen već prije spominjani mir u Onogoštu 1362., Balšići su nastavili ratovati i uspjeli su proširiti svoje posjede od Trsata do Ulcinja. Ako su do 1366. godine barem formalno priznavali carsku vlast, te su se godine od nje potpuno osamostalili.³⁵ Balšići su na specifičan način upravljali državom. Zadržali su stare patrijarhalne odnose u upravljanju i posjedovanju. Braća su upravljala državom u slozi, zajednički su izdavali i potpisivali povelje, zajednički davali povlastice.³⁶

Južno od rijeke Bojane ratuju Balšići protiv Karla Topije, gospodara oblasti između rijeka Mata i Škumbe, koji je 1368. godine zauzeo Drač, čime je postao najkrupniji feudalac na ovome području. Njegovo širenje na sjever sprječavaju upravo Balšići. U ovim borbama zarobljen je Đurađ I. Balšić te će u zarobljeništvu ostati od 1364. do 1366. godine. Ovo je usporilo širenje granica zetske države. Godine 1367. Balšići postaju gospodari Budve. Već sljedeće godine oni uspostavljaju prijateljske odnose s Karlom Topijom, dajući mu svoju sestru Katarinu za ženu.³⁷

29 D. ŽIVKOVIĆ 1989: 254-255.

30 B. ŠEKULARAC 2011: 34; B. ŠEKULARAC 2012: 30.

31 B. ŠEKULARAC 2011: 35.

32 B. ŠEKULARAC 2011: 35.

33 J. JELČIĆ 2010: 44.

34 B. ŠEKULARAC 2012: 33-34.

35 И. БОЖИЋ 1953: 451-452.

36 B. ŠEKULARAC 2011: 37.

37 B. ŠEKULARAC 2011: 38.

U skladu s međusobnim sukobima poslije raspada Srpskog carstva prate se i Balšići. U proljeće 1371. godine kralj Vukašin Mrnjavčević³⁸, njegov sin Marko i braća Balšići pripremaju napad na Nikolu Altomanovića. Povod za ovu akciju bili su Altomanovićeve napadi na dubrovačke trgovce, kako na kopnu tako i na moru. Spletom okolnosti kralj Vukašin gine u Maričkoj bici kod Černomena 26. rujna 1371. godine, a car Uroš umire u prosincu iste godine. Altomanović je, iskorištavajući ovu situaciju, poveo rat protiv Dubrovnika.³⁹

Balšići su povremeno, manje ili više, priznavali vlast cara Uroša i kralja Vukašina, slijedeći njihovu politiku, ali najčešće istupajući potpuno samostalno. Poslije Vukašinove pogibije i Uroševe smrti više ništa nije Balšićima stajalo na putu da postanu legitimni nosioci vrhovne vlasti u oblastima kojima su i do tada gospodarili.⁴⁰ Balšići šire svoju državu zauzimanjem Prizrena krajem 1372. godine. Preotimaju od Marka Kraljevića grad Kostur, ali on nije dugo ostao u njihovu posjedu. Nikola Altomanović vrlo je brzo poražen od Dubrovčana i njihovih saveznika 1373. godine. Njegove posjede podijelili su ban Tvrtko i knez Lazar. Đurađ I. Balšić 1373. godine zauzima bivše posjede Nikole Altomanovića – Dračevicu, Trebinje i Konavle, a koji su trebali pripasti banu Tvrtku, te na taj način postaje susjed Dubrovniku, s kojim sklapa mir i prijateljstvo.⁴¹ Vlast nad ovim područjem donijela je Balšićima pravo na svetodmitarski dohodak.⁴² Đurađ I. došao je u Dubrovnik u studenome 1373. godine. Svojom poveljom od 30. studenoga⁴³ i zakletvom potvrdio je sva prava koja su Dubrovčani imali u srpskim zemljama za vrijeme prijašnjih vladara. Jamčio im je slobodu kretanja i trgovanja i to da će carine biti kao u Dušanovo doba.⁴⁴ Balšići su uspjeli da za relativno kratko vrijeme znatno prošire svoje posjede. Oni su se protezali od Dubrovnika do Prizrena. Osim toga Balša II. ženidbom je dobio Valonu, Berat i Himaru u Albaniji, zajedno s njihovom okolicom. Posjedi koji su dobiveni u sjevernoj Albaniji u borbama s Karlom Topijom bili su također znatni.⁴⁵

Vlast Balšića nad Trebinjem, Konavlima i Dračevicom donijela im je neprijateljstvo s Bosanskom banovinom. Bosanski ban Tvrtko smatrao je da ovaj teritorij pripada njemu na osnovi podjele nakon poraza Nikole Altomanovića. Ove oblasti ostale su u vlasti Balšića do veljače 1377. godine. Ban Tvrtko u dosluhu s nekim Trebinjanima izazvao je pobunu, a zatim zauzeo Trebinje, Konavle i Dračevicu.⁴⁶ Iz toga razloga Đurađ I., zajedno s Karlom Topijom, napada Tvrtka I. sa strane Onogošta, prodirući sve do Nevesinja.⁴⁷ Već sljedeće godine umire Đurađ I. Balšić. Po njegovoj smrti Prizren je zaposjeo Vuk Branković, gospodar Kosovske oblasti. Na zetsko prijestolje došao je Balša II., koji odmah nastoji srediti unutrašnje prilike u zemlji. Godine 1383. osvojen je Drač, koji je do tada bio u mletačkim rukama. Balša II. u ovome periodu nastoji pomoći albanskoj vlasteli da odbiju sve češće napade Osmanlija.⁴⁸

38 Godine 1365. punac Đurđa I. Balšića, Vukašin Mrnjavčević, okrunjen je za srpskoga kralja. To je bilo od važnosti i za Balšiće jer on postaje oslonac za Stracimira i Balšu II. - preuzeto sa: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=42248> (pregledano 20. siječnja 2017.).

39 B. ŠEKULARAC 2012: 39.

40 V. JOVOVIĆ 2011: 137-147.

41 B. ŠEKULARAC 2011: 39.

42 Svetodmitarski dohodak bio je danak koji su Dubrovčani davali onomu tko je vladao, odnosno posjedovao Trebinje, Konavle i okolicu Dubrovnika. Poslije Uroševe smrti uzimao ga je kratko Nikola Altomanović, a poslije njegova pada prešao je na Đurđa Balšića. Ovaj je danak predstavljao cijenu za slobodnu trgovinu i mir na granici. – B. ŠEKULARAC 2011: 39.

43 Miklosich, *Monumenta serbica*, 183.

44 С. ЋИРКОВИЋ 1970: 31.

45 И. БОЖИЋ 1953: 452.

46 С. ЋИРКОВИЋ 1964: 135.

47 B. ŠEKULARAC 2011: 41.

48 B. ŠEKULARAC 2011: 44.

Po osvojenju Drača Balša II. titulirao se kao *duka drački*. Međutim to je trajalo veoma kratko vrijeme. Njegovi južni posjedi bili su ozbiljno ugroženi od strane nadolazećih Osmanlija. Oni su imali otvorene puteve k zapadu i nisu propuštali priliku da oplijene bogate i dotad nedirnete krajeve.⁴⁹ Da bi zaštitio svoje posjede u Albaniji, Balša II. zaputio se s vojskom na jug svoje zemlje. Do sukoba s osmanskom vojskom dolazi kod Berata 18. rujna 1385. godine. Zetske snage bile su poražene, a život je izgubio i sam Balša II.⁵⁰

Smrću Balše II. nestalo je posljednjega predstavnika prvoga naraštaja Balšinih potomaka, a njegovi su se prostrani posjedi rasuli. Drač je odmah prešao u ruke Karla Topije. Zetski nasljednici Balše II. nisu mogli polagati nikakva prava na južnoalbanske oblasti i gradove, te je njima nastavila vladati Balšina udovica Komnina.⁵¹ Balšu II. naslijedio je Đurađ II. Stracimirović. Njegova prijestolnica bila je u Skadru i Ulcinju. Osim s najezdom Osmanlija on se susreo i s problemom samovolje pojedinih velikaša kao što su Radič Crnojević i braća Dukađini. Da bi koliko-toliko popravio trenutno stanje, Đurađ II. ženi se Jelenom, kćerkom kneza Lazara Hrebeljanovića, te na taj način stječe prijateljstvo s ovim oblasnim gospodarom i time osigurava sjevernu granicu svoje države. U ovome periodu pojavljuje se i Konstantin Balšić, sin Đurđa I. i njegove druge žene Teodore, sestre Dejanovića. On je kao osmanski vazal držao tvrđave Danj i Kroju, a jedno vrijeme i područje istočno od Drača. Nastradao je u borbi s Mlečanima.⁵²

Osmanlije su kontinuirano nastavili prodirati u zetsku zemlju. Đurađ II. dospio je u njihovo zarobljeništvo, pa je, da bi se iskupio, Osmanlijama prepustio Skadar, Drivast i Sv. Srđ na Bojani. U ovo vrijeme i Dukađini su Osmanlijama predali Lješ. Sve ovo zadavalo je velike teškoće Đurđu II. Njegovi odnosi s Mlečanima prvobitno su bili dobri, a zaoštrili su se nakon što je Filip Bareli, Mlečanin i Đurđev protovestijar, optužen za izdaju i utamničen. Od tada je Venecija opredijeljena za Đurđeve protivnike, a prije svega za Radiča Crnojevića.⁵³ On je, iskorištavajući Đurđevo zarobljeništvo, zagospodario Budvom i 1393. godine provalio u okolicu Kotora. Nazvao se *gospodarem Zete, Budve i ostalih slovenskih krajeva*. Mlečani su mu dodijelili status plemića i nazivali ga gospodarom Zete. Ove aktivnosti Radiča Crnojevića onemogućavale su Balšićima ostvarenje njihova starog cilja, osvojenje Kotora.⁵⁴

U listopadu 1395. Đurađ II. preotima od Osmanlija Skadar, Drivast i Sv. Srđ. Vidjevši da ne može zadržati ove gradove, predaje ih u ruke Mlečana, s kojima na taj način želi obnoviti dobre odnose. U jesen iste godine braća Crnojevići zauzimaju Grbaljsku župu. U tome im pomažu sitni vlastelini iz Luštice i Paštrovići, želeći se na taj način spasiti od nastojanja Kotorana da ih pretvore u svoje kmetove. Svakako da su ovomu plemstvu više odgovarali pravoslavni Crnojevići, jer su i sami bili pripadnici Pravoslavne crkve, nego pokatoličeni Balšići i Kotorani.⁵⁵ Nakon smrti Radiča Crnojevića Đurađ II. vraća teritorije koje je ovaj bio osvojio.⁵⁶ Treba istaknuti da su se okolnosti i u susjednoj Bosni već bile promijenile. Nakon

49 C. ЋИРКОВИЋ 1970: 47.

50 B. ŠEKULARAC 2012: 43-44.

51 И. БОЖИЋ 1970: 49.

52 B. ŠEKULARAC 2011: 44-45.

53 B. ŠEKULARAC 2011: 45.

54 V. JOVOVIĆ 2012: 193-201.

55 V. JOVOVIĆ 2012: 193-201.

56 Ovdje se prije svega misli na grad Budvu. Nakon smrti Radiča Crnojevića, njegova kćerka ili udovica (historiografija nije pouzdano utvrdila o kakvoj se vezi radi) udala se za bosanskoga vojvodu Sandalja Hranića Kosaču. Nju je Sandalj poslao u Budvu kako bi odatle upravljala ne samo tim gradom već i njegovim priobalnim posjedima, uključujući i Novi u župi Dračevici. Bosanci, pa tako i vojvoda Sandalj i Radič Crnojević, imali su zajedničke interese. Zajednička crta ogledala se u neprijateljstvu prema Balšićima i pretenziji za teritorijalno širenje na njihove teritorije. Sandalj i Jelena zadržali su vlast nad Budvom oko dvije godine, nakon čega ju je Đurađ II. vratio u svoje vlasništvo. – M. АНЧИЋ 1987: 44-45.

smrti kralja Dabiše naslijedila ga je kraljica Jelena. No tada na scenu stupaju velikaši Hrvoje Vukčić Hrvatinić i Sandalj Hranić Kosača. Sandalj će uz Balšiće u idućemu periodu biti glavni protivnik Kotora.⁵⁷ Izuzme li se Sandaljevo miješanje u Zeti, Bosna je nakon smrti kralja Dabiše vodila vrlo pasivnu vanjsku politiku. Takvo stanje narušio je upad osmanskih trupa na njezin teritorij 1389. godine. U ovome napadu sudjeluju i čete Stefana Lazarevića, šurjaka Đurđa II.⁵⁸ Sve to vrijeme Đurađ II. tajno je održavao veze s Osmanlijama. To su osobito teško prihvaćali Mlečani, tako da postaju njegovi žestoki protivnici. Đurađ II. od ugarskoga kralja Žigmunda Luksemburškog (1387. – 1437.), koji je boravio u Dubrovniku 1396., dobija na upravu otoke Hvar, Brač i Korčulu, ali i titulu *princepsa od Albanije*. Ovo izaziva nezadovoljstvo Mlečana i mjesnoga stanovništva, koje podiže pobunu. Ona će biti ugušena tek 1401. godine.⁵⁹

Đurađ II. Stracimirović Balšić umire 1403. godine, a naslijedio ga je sin Balša III. Kako je on imao svega 17 godina, u upravljanju državom pomagala mu je majka Jelena.⁶⁰ Oni nastoje vratiti teritorije koje su zaposjeli Mlečani. U tome im je pomagao Jelenin brat, despot Stefan Lazarević. Međunarodni događaji, o kojima je u mnogome ovisila i pozicija Zete, primoravali su Balšu III. da se prema njima odredi. U sukobu Žigmunda i Ladislava Napuljskoga na Žigmundovoj strani bili su Stefan Lazarević, Sandalj Hranić Kosača, Dubrovnik i posredno Balšići. Venecija se držala neutralno.⁶¹ Napustivši Dalmaciju, Ladislav Napuljski Hrvoja Vukčića Hrvatinića imenovao je hercegom u Ugarskoj, Hrvatskoj, Bosni i Dalmaciji, pa je i Kotor dospio pod njegovu ingerenciju. Tražeći sebi najprimjerenije mjesto u takvoj konstelaciji odnosa, Kotor je 1404. godine pokušao vezati se za Veneciju, dakle posredno za antibalšićki tabor. Time je smatrao da bi Venecija najbolje štitila njegove interese.⁶² Koristeći se pobunom stanovništva, koju je vrlo vjerojatno sam izrežirao, godine 1405. Balša III. zaposjeo je oblasti Skadra i Drivasta, čime je započeo višegodišnji rat između Zete i Venecije.⁶³ Mlečani vrlo brzo zauzimaju Bar, Ulcinj i Budvu, a zatim i Drivast, tako da su se Jelena i Balša III. sklonili u Gornju Zetu. Tražeći pomoć od Osmanlija, Balša III. postaje njihov vazal i obvezuje se da će plaćati harač. Borbe s Mlečanima vođene su do 1407. godine kada dolazi do primirja. Balša III. ugovorom je o miru 26. studenoga 1412. uspio vratiti Budvu, Bar i Ulcinj i proviziju od tisuću dukata. Time je okončan Prvi skadarski rat (1405. – 1412.).⁶⁴

Iako je bio sklopljen mirovni ugovor, Balša III. nije smatrao da su ovim mirom središnji njegovi odnosi s Mlečanima. Želio je Mlečane potpuno istisnuti iz Zete. Pokušavao je određena albanska plemena privoljeti na svoju stranu, ometao je mletačke trgovce i okupljao oko sebe odbjegle i otpuštene mletačke vojnike. Sve ovo vrijeme on nastoji vratiti Skadar. Do novoga rata došlo je 1418. i on će trajati iduće tri godine.⁶⁵ U studenome 1420. Mlečani su pokušali preko Stefana Balšića Maramonte, rođaka Balše III., isposlovati mir, ali Balša III. nije prihvatio taj prijedlog. I Kotor se uključio u

57 B. ŠEKULARAC 2011: 65.

58 С. БИРКОВИЋ 1964: 184.

59 B. ŠEKULARAC 2011: 45.

60 Jelenina politika, objektivno gledano, bila je štetna po Zetu. Ona nije gledala interese Zete, nego mogućnost da njezin brat, despot Stefan, dođe do Jadrana. Forsirala je pravoslavlje i antimletačko raspoloženje na katoličkome jugu i to u vrijeme najezde Osmanlija ne samo na Albaniju nego i na Srbiju. – Radoslav Rotković, „Jelena Balšić i srpski despoti prema Zeti“, u: *Balšići* (Zbornik radova sa skupa *Balšići*, Ivanova Korita, 21. – 22. rujna 2011.), Matica crnogorska, Cetinje-Podgorica, 2012, 198.

61 D. ŽIVKOVIĆ 2016: 275.

62 D. ŽIVKOVIĆ 2016: 275.

63 B. ŠEKULARAC 2012: 47.

64 B. ŠEKULARAC 2011: 47.

65 И. БОЖИЋ 1953: 458.

ovaj rat protiv Balše, priznajući tako mletačku vlast. Tek u travnju 1421. došlo je do novih mirovnih pregovora.⁶⁶ Međutim, kako je bio teško bolestan, Balša III. odlazi u Srbiju, na dvor despota Stefana Lazarevića, gdje i umire 28. travnja 1421. godine. Iako je obećao da će Zetu ostaviti u naslijeđe svom rođaku Stefanu Balšiću Maramontu, do toga nije došlo. Nasljednik Balše III. postao je njegov ujak, despot Stefan Lazarević. Nakon što su Mlečani zauzeli teritorije i gradove u Zeti, on nastavlja borbu s njima oko posjeda Balšića.⁶⁷

UNUTRAŠNJE UREĐENJE ZETE POD BALŠIĆIMA

Zeta je za vrijeme vladavine Balšića imala sve odlike srednjovjekovnih feudalnih država, kako u društvenim tako i u gospodarsko-ekonomskim odnosima. Gradovi sa svojim posjedima u okolici bili su nosioci društveno-ekonomskoga razvoja i snažno su utjecali na gospodarski razvoj stanovništva.⁶⁸ Kolika je bila moć Balšića, kazuje i podatak da su oni imali svojega izaslanika, odnosno veleposlanika kod pape, koji je imao stalne kontakte sa kotorskim biskupom.⁶⁹ Balšići su kovali svoj novac nastavljajući tako višestoljetnu tradiciju kovanja novca na prostoru Crne Gore. Utvrđeno je da su u periodu XIII. – XV. stoljeća kovali svoj vlastiti novac i gradovi Kotor, Brskovo, Skadar, Bar, Ulcinj i Svač. Ovo su važni podaci kojima se potvrđuje da je u vrijeme Balšića gospodarsko-ekonomska djelatnost bila razvijena na cijelome teritoriju Zete.⁷⁰ Balšići su raspolagali i značajnim vojnim snagama, koje su vodile stalnu borbu za teritorije i obranu zemlje, a predvodio ih je osobno gospodar iz kuće Balšića.⁷¹

Tradicija katoličanstva na teritoriju Crne Gore, i pored širenja pravoslavlja u doba Nemanjića, nastavljena je u punome smislu za vrijeme Balšića. Balšići su u Srpskome Carstvu prihvatili pravoslavlje kao nužnu potrebu i većinsku vjeru. Nakon smrti Balše I. njegovi sinovi prelaze na katoličanstvo. Balšići su u Crkvi, kao društvenoj instituciji, tražili jedan od glavnih oslonaca za ostvarenje političkih programa i planova.⁷² I pored formalnoga prihvaćanja katoličanstva Đurađ I. Balšić ostao je vezan za Pravoslavnu crkvu i živo zainteresiran za njezino stanje. Nakon smrti patrijarha Save 1375., patrijaršijska je stolica, zbog unutrašnjih sukoba u Crkvi, bila upražnjena nekoliko mjeseci. Da bi riješili to pitanje, knez Lazar i Đurađ I. sazvali su crkveni sabor u Peći, na kojemu je za patrijarha izabran pustinjak Jefrem.⁷³

Na osnovi povelja i drugih dokumenata pisanih u državnoj kancelariji, koji su, prema ustaljenoj proceduri, bili opskrbljeni pečatima, može se sa sigurnošću potvrditi da su vladari dinastije Balšić imali svoje pečate kao jedan od pokazatelja vladarske nezavisnosti. Balšići su imali slavensku kancelariju, ali na njihovim pečatima nalazimo i cirilicu i latinicu. Na njihovim ispravama korištena su tri pismena jezika – latinski, grčki i slavenski. To predstavlja određenu simbiozu u pismu i jeziku.⁷⁴

66 B. ŠEKULARAC 2012: 50.

67 B. ŠEKULARAC 2011: 47-48.

68 B. ŠEKULARAC 2011: 91.

69 B. ŠEKULARAC 2012: 48.

70 B. ŠEKULARAC 2011: 119.

71 B. ŠEKULARAC 2012: 50.

72 B. ŠEKULARAC 2011: 205.

73 И. БОЖИЋ 1970: 31-33.

74 B. ŠEKULARAC 2012: 49-50.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Iskoristivši anarhiju nastalu urušavanjem Dušanova carstva polovinom XIV. stoljeća, Balšići stupaju na političku scenu i postaju pravi gospodari Zete u idućih šest desetljeća. Njihov ugled, moć i uspjeh u ovladavanju novim teritorijima vrlo brzo dolazi do izražaja. Koristeći se taktiziranjem između raznih vanjskih pretendena na njihove teritorije, Balšići su ostali i opstali kao itekako važan činilac i sudionik gotovo svih političko-društvenih zbivanja toga doba. Povezani dinastičkim brakovima s bosanskom, srpskom i albanskom vlastelom, nastoje da, po uobičajenom srednjovjekovnom modelu, osiguraju legitimitet nad onim prostorima koji su potpadali pod sferu njihova zanimanja.

Koliko su Balšići bili u određenome periodu moćni, govori i podatak da su imali svojega izaslanika, odnosno veleposlanika kod pape. Iako katolici, Balšići su pokazivali veliko zanimanje za Pravoslavnu crkvu, pokazujući tako svoje umijeće u održavanju dobrih odnosa s drugima radi osobnih interesa. Zajedno s knezom Lazarom Hrebeljanovićem Balšići su imali presudnu ulogu u biranju novoga srpskog patrijarha Jefrema 1375. godine. Zeta je pod vlašću Balšića imala sve odlike srednjovjekovne feudalne države, kako u društvenim tako i u gospodarsko-ekonomskim odnosima. Kujući svoj novac Balšići nastavljaju dugu tradiciju kovanja novca na prostoru Crne Gore. Kancelarija na dvoru Balšića bila je slavenska iako na njihovim pečatima nalazimo i ćirilicu i latinicu, a povelje koje su izdavali pisane su na slavenskome, latinskome i grčkome jeziku. Balšići su raspolagali značajnim vojnim snagama koje su vodile stalnu borbu za nove teritorije i obranu zemlje. Vojskom je zapovijedao osobno gospodar iz kuće Balšića.

Period od otprilike šest desetljeća, koji u povijesti ne predstavlja neko znatno vremensko razdoblje, bio je dovoljan Balšićima da od oblasne vlastele postanu gospodari Zete i da isto tako nestanu sa političke scene. Ovakav slijed događaja ne treba čuditi, znajući da bi u srednjemu vijeku, gotovo u većini slučajeva, oni koji bi doživjeli nagli uspjeh i teritorijalnu ekspanziju, doživjeli i isto tako brz kraj. S druge strane, imamo klasičan primjer Osmanskoga Carstva koje se uzdizalo i širilo stoljećima do svojega vrhunca, pa je i proces njegova slabljenja i opadanja bio također dugotrajan. Balšići su dinastija koja zaista pobuđuje dublje zanimanje svih onih koji steknu osnovne informacije o njima. Raduje činjenica da se u posljednjemu periodu sve više pažnje posvećuje ovom segmentu povijesti Crne Gore organiziranjem skupova, objavljivanjem monografija i pisanjem magistarskih i doktorskih disertacija na ovu temu. Vjerujemo da će se ovakav trend i dalje nastaviti.

IZVORI

Miklosich, Franc: *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosniae, Ragusii*, Wienae, 1858.

Porfirogenet, Konstantin: *O upravljanju carstvom*, Zagreb: Dom i svijet, 2003.

LITERATURA

M. ANČIĆ, 1987 – Младен Анчић, Просопографске цртице о Хрватинићима и Косачама, Историјски часопис, 33 (1986), Београд: Историјски институт, 1987.

И. БОЖИЋ, 1970 – Иван Божић, Доба Балшића, Историја Црне Горе, Књига друга (од краја XII до краја XV вијека), Том други (Црна Гора у доба обласних господара), Титоград: Редакција за историју Црне Горе, 1970, 49-135.

И. БОЖИЋ, 1953 – Иван Божић, Зета у другој половини XIV и у XV веку, Историја народа Југославије, Прва књига (до почетка XVI века), Београд: Просвета, 1953.

С. ЋИРКОВИЋ, 1964 – Сима Ћирковић, Историја средњовековне босанске државе, Београд, 1964.

С. ЋИРКОВИЋ, 1970 – Сима Ћирковић, Доба Балшића, Историја Црне Горе, Књига друга (Од краја XII до краја XV вијека), Том други (Црна Гора у доба обласних господара), Титоград: Редакција за историју Црне Горе, 1970, 3-49.

J. JELČIĆ, 2010 – Josip Jelčić, *Zeta i dinastija Balšića – dokumentovane istorijske studije*, preveo i priredio Radoslav Rotković, Cetinje – Podgorica: Matica crnogorska, 2010.

K. JIREČEK, 1952 – Константин Јиречек, Историја Срба I, Београд: Научна књига, 1952.

V. JOVOVIĆ, 2011 – Vasilj Jovović, *Balšići (porijeklo i dinastička vlast)*, *Tokovi*, 1-2, Berane, 2011, 137-147.

V. JOVOVIĆ, 2012 – Vasilj Jovović, Radič Crnojević i Balšići oko Kotora, *Tokovi*, 1, Berane, 2012, 193-201.

J. KOVAČEVIĆ, 1967 – Јован Ковачевић, Од досељавања Славена до краја XII вијека, Историја Црне Горе, књига прва, Титоград, 1967.

R. ROTKOVIĆ, 2012 – Radoslav Rotković, Jelena Balšić i srpski despoti prema Zeti, *Balšići* (Zbornik radova sa skupa *Balšići*, Ivanova Korita, 21. – 22. rujna 2011.), Cetinje – Podgorica: Matica crnogorska, 2012, 189-210.

B. ŠEKULARAC, 2011 – Božidar Šekularac, *Crna Gora u doba Balšića*, Cetinje: Obod, 2011.

B. ŠEKULARAC, 2012 – Božidar Šekularac, *Balšići - od oblasnih gospodara do moćne dinastije*, *Balšići* (Zbornik radova sa skupa *Balšići*, Ivanova Korita, 21. – 22. rujna 2011.), Cetinje – Podgorica: Matica crnogorska, 2012, 21-50.

Г. ТОМОВИЋ, 1999 – Гордана Томовић, Жупан, Лексикон српског средњег века, Београд, 1999, 197-198.

D. ŽIVKOVIĆ, 1989 – Dragoje Živković, *Istorija crnogorskog naroda (od starijeg kamenog doba do kraja srednjeg vijeka)*, Tom I, Cetinje, 1989.

T. ŽIVKOVIĆ, 2016 – Tibor Živković, *Portreti srpskih vladara*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstava, 2016.

BALŠIĆ FAMILY IN ZETA: FROM THE AREA NOBILITY TO MASTER

Summary

The subject of this paper is a depiction of the medieval ruling dynasty Balšić. Based on the original material and relevant literature of the most recent editions, the author is trying to present the dynasty's origin, its rise, and ruling characteristics. The focus is set on an upward trajectory towards the masters of Zeta. Starting from Shkoder and taking advantage of the situation created by the dissolution of Serbian empire, they eventually took control of the territory from the Dubrovnik hinterland to Prizren and in the south to Durrës in Albania. This was the peak of their power. Under the ruling of Balšić dynasty Zeta had all the characteristics of the medieval feudal state. Even though this paper primarily deals with the political history, the author partly explains interior state, religion, and questions of court offices of Zeta under Balšić dynasty.

Keywords: Balšić noble family; Zeta; Shkodër; Balša I; origin of Balšić; Serbian Empire